

บทที่ 6

บทสรุป

จากแต่ละบทที่ได้กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า เจตน์จำนงร่วม (generat will) คือศูนย์กลางในแนวความคิดหรือปรัชญาการเมืองของรัสเซียอย่างไม่ต้องสงสัย เจตน์จำนงร่วมเกิดมาจากปัจเจกชนแต่ละคนในสัญญาประชาคม ได้แสดงเจตจำนงหรือความต้องการโดยเสรีไม่ผ่านผู้ใดเพื่อกำหนดหลักเกณฑ์หรือกฎ ให้เป็นแนวทางหรือบังคับให้คนในสัญญาประชาคม หรือเรียกว่าสังคมการเมืองในแนวความคิดของรัสเซียให้ประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง เป็นประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม ไม่เป็นประโยชน์ต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเฉพาะ เงื่อนไขของรัสเซียก็คือว่า การแสดงความต้องการหรือเจตน์จำนงของแต่ละปัจเจกชนนั้น ปัจเจกชนคนนั้นต้องมีความรู้ที่เพียงพอ มีเสรี ไม่อยู่ในกลุ่มหรือในอาณัติของใคร อันหมายถึงว่า ความต้องการหรือเจตจำนงที่เขาแสดงนั้นจะต้องเป็นความคิดของเขาเอง ไม่มีใครมาคอยกำหนดหรือจูงใจใด ๆ ทั้งสิ้นเมื่อทุกคนได้กระทำตนให้อยู่ในเงื่อนไขดังกล่าวแล้ว รัสเซียเชื่อว่า เจตจำนงที่เกิดขึ้นจากการแสดงความต้องการของคนในรัฐนี้จะเป็นเจตน์จำนงร่วม อันไม่มีวันผิดพลาดและเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ที่สำคัญมันจะต้องถูกต้องเสมอ และรัสเซียก็ได้อาศัยเจตน์จำนงร่วมที่เกิดขึ้นนี้บังคับและกำหนดทิศทางของสังคมหรือรัฐ อีกนัยหนึ่งแล้วเจตน์จำนงร่วมก็คือ "ประโยชน์ร่วมกัน"[†] การกระทำใดก็ตามแล้วแต่ของสังคมหรือรัฐ หากสอดคล้องต่อเจตน์จำนงร่วมแล้ว รัสเซียเชื่อว่ามนุษย์ในรัฐนั้นจะมีความสุขอย่างแท้จริง อันได้แก่เสรีภาพและความเสมอภาคอันสมบูรณ์ในสภาวะธรรมชาติที่สอดคล้องด้วยศีลธรรม เพราะการกระทำตามกฎหมายหรือแนวปฏิบัติที่สอดคล้องต่อเจตน์จำนงร่วมแล้วก็เท่ากับว่าพวกเขาได้กระทำตามความคิดของตนเอง

ดูเหมือนว่า เจตน์จำนงร่วม จะมีลักษณะร่วมกันอยู่สามประการด้วยกันคือ ในประการแรก เจตน์จำนงร่วมคือเจตจำนงของชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เจตน์จำนงร่วมเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์แต่ละคนคิดด้วยตนเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งขององค์อธิปัตย์ ดังนั้นกลุ่มหรือพรรคการเมืองจึงไปด้วยกันไม่ได้กับแนวความคิดในเรื่องเจตน์จำนงร่วม ประการที่สอง เจตน์จำนงร่วมแสดงตนให้ปรากฏออกมาได้ในรูปกฎหมายเพียงอย่างเดียว และกฎหมายที่ออกมาแล้วจะต้องเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไปเท่านั้น หรือเป็นเรื่องของหลักการ และประการที่สาม เจตน์จำนงร่วมหรือ

[†] พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทักษิ, "มอง ฌาค รัสเซีย", ใน "ทฤษฎีการเมืองยุคใหม่" (นจก.พิมพ์

กฎหมายนั้นจะต้องปรับใช้เข้ากับสมาชิกทั้งหมดของสังคม เพราะในมุมมองหนึ่งแล้ว สัญญาประชาคมก็คือจุดกำเนิดของกฎหมายทั้งปวงนั่นเอง²

วิธีการที่จะหาเจตนารมณ์ร่วมกัน รุสโซให้ใช้เสียงส่วนใหญ่ของคนในรัฐ หากเสียงส่วนใหญ่มีแนวทางอย่างไร ก็แสดงว่าเจตนารมณ์ร่วมกันคือแนวทางนั้น สำหรับเสียงส่วนน้อยที่ไม่สอดคล้องต่อเสียงส่วนใหญ่ก็ต้องปฏิบัติตามที่เสียงส่วนใหญ่ที่มีแนวทาง ซึ่งรุสโซกล่าวว่า เสียงส่วนน้อยที่คิดไม่ตรงกับเสียงส่วนใหญ่ พวกเขายังไม่ทราบว่าจะเจตนารมณ์ที่แท้จริงคืออะไร นั่นคือพวกเขายังหลงผิดหรือเข้าใจผิดอยู่ว่าสิ่งที่เขาคิดนั้นเป็นเจตนารมณ์ร่วมกัน ดังนั้นเขาต้องกระทำตามเสียงส่วนใหญ่หรือนัยหนึ่งเสียงส่วนใหญ่ต้องบังคับให้พวกเขามีเสรีภาพที่แท้จริง เสรีภาพของรุสโซจึงสะท้อนให้เห็นนิยามอย่างชัดเจนว่าการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดนั่นเอง เพราะการปฏิบัติตามกฎหมายที่พวกเขากำหนดหรือออกเสียงให้ความเห็นเองนั้นย่อมไม่ทำร้ายพวกเขาในภายหลังอย่างแน่นอน เพราะไม่มีใครที่ออกกฎหมายมาเพื่อทำร้ายตัวเอง

อย่างไรก็ตามเป็นที่ประจักษ์ชัด ว่า รุสโซไม่อาจที่จะขจัดข้อขัดแย้งและปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่องเจตนารมณ์ร่วมกันของเขาได้ ปัญหาและข้อขัดแย้งหลายประการทำให้เจตนารมณ์ร่วมกันของเขาดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ และเป็นเพียงอุดมคติเท่านั้น เราจะมาสรุปจากบทที่ผ่านมาแล้วว่า ข้อขัดแย้งเหล่านั้นมีอะไรบ้าง

ประการที่ 1 เจตนารมณ์ร่วมกันเกิดมาจากสัญญาประชาคมหรือรูปแบบสังคมแบบใหม่ตามแนวคิดของรุสโซ สัญญาประชาคมที่ว่านี้ รุสโซได้คิดขึ้นเพื่อเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยเสรีภาพและความเสมอภาค โดยเขาได้เอาความมีเสรีภาพและความเสมอภาคในสภาวะธรรมชาติของมนุษย์เป็นแบบกำหนด และได้พรรณานพฤติกรรมและความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติว่ามีความสุข มีเสรีภาพ ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร ไม่มีใครมากำหนดแนวทางหรือตีกรอบให้เดินตาม พวกเขากำหนดแนวทางและเส้นทางชีวิตของเขาเอง แต่น่าเสียดายว่าสภาวะธรรมชาติที่เขาบรรยายมานั้นเป็นสิ่งที่เขาสมมติมันขึ้นมาเองทั้งสิ้น แน่ชอนมันไม่ถึงกับทำให้สัญญาประชาคมของเขาใช้ไม่ได้ แต่มันทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ ความน่าเชื่อถือในแนวความคิดของเขานั้นถดถอยลง

² สมบัติ จันทรวงศ์, "สัญญาประชาคมของรุสโซ", ใน "ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่" (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ, 2521) หน้า 180

ไป เพราะอย่าลืมว่าสภาวะธรรมชาตินั้นคือจุดหลักในการเปรียบเทียบกับสังคมรูปแบบใหม่หรือสัญญาประชาคมที่เขาคิด

ในบทที่ผ่านมามาเราจะเห็นว่าเกี่ยวกับสัญญาประชาคมนั้น มีนักปรัชญาหลายท่านว่ามันเป็นสิ่งที่ล่องลอย มันไม่ได้นำมาซึ่งความเสมอภาคในรัฐที่แท้จริง เพราะมันไม่จริงที่ทุกคนนั้นลงนามในสัญญา เป็นไปไม่ได้ที่ประชาชนจะละทิ้งความมีอิสระเสรีภาพส่วนตัวเพื่อที่จะบูชาต่อเสรีภาพในสังคมการเมือง³ รุสโซ่จึงคิดว่า “พลเมือง” เพียงเฉพาะกับผู้ที่ลงนามเท่านั้น สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ในดินแดนและขอบเขตของรัฐอยู่เป็นเวลานานแล้วแต่ไม่ได้ลงนามในความเห็นพ้องไม่ว่าจะด้วยเหตุผลที่ยังเสียดายเสรีภาพส่วนตัวในธรรมชาติอยู่ ความไม่เต็มใจ ความไม่พร้อม ความไม่เข้าใจในสัญญา หรือเหตุผลอื่นอะไรก็ตาม รุสโซ่ไม่เคยให้ความใส่ใจเลย ทั้งยังบอกอีกว่าการที่พวกเขาที่มีที่อยู่ในขอบเขตของรัฐก็ถือว่าเขาต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่ผู้ทรงอำนาจอธิปไตยกำหนดโดยที่เขาไม่มีสิทธิออกเสียงหรือแสดงเจตน์จำนงในกฎหมายเลย เขาไม่เคยบอกเลยว่า การที่พวกเขาอยู่ในขอบเขตของรัฐซึ่งต้องปฏิบัติตามแนวทางของผู้ทรงอำนาจอธิปไตยโดยปริยายนั้น พวกเขาจะได้สิทธิแห่งความเป็นพลเมืองเมื่อใด หรือแม้กระทั่งลูกหลานหรือผู้สืบสกุลของคนเหล่านี้หากต่อมาเขามีความประสงค์ต้องการความเป็นพลเมืองในฐานะที่อยู่ในรัฐและปฏิบัติตามกฎหมายที่ผู้ทรงอำนาจอธิปไตยมาอย่างดีนั้นรุสโซ่ก็ไม่ได้บอกว่าพวกเขาจะได้โดยวิธีใด หรือได้หรือไม่ รุสโซ่ยอมรับอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมในสิทธิทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของคนในรัฐตามที่ได้กล่าวในบทที่ผ่านมามา ดังนั้น เขาไม่ได้กำหนดสัญญาประชาคมมาเพื่อความเท่าเทียมของมนุษย์ทุกคนภายในรัฐแต่เขาคิดรูปแบบสังคมของเขาเพื่อชิงไหวชิงพริบในอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกับชนชั้นสูง ในขณะที่เดียวกันเขาก็กีดกันการขยายฐานอำนาจและขยายจำนวนประชากรของคนชั้นต่ำ ด้วยเหตุผลเช่นนี้ ที่ว่าเจตน์จำนงร่วมถูกต้องไม่มีวันผิดพลาด มุ่งต่อประโยชน์สาธารณะรัฐเสมอ นั้น จะเป็นจริงได้อย่างไร? ก็ในเมื่อยังมีคนบางกลุ่มที่ไม่มีสิทธิออกเสียงหรือแสดงความต้องการของตนเองได้เลย เจตน์จำนงร่วมหรือกฎหมายที่ออกมาบังคับใช้เป็นเพียงความต้องการของคนบางกลุ่มเท่านั้น รุสโซ่เองก็ยอมรับความไม่เท่าเทียมโดยผ่านรูปแบบการปกครองที่เขาขึ้นชื่อว่า รูปแบบของรัฐบาลที่ควรจะเป็นและมีประสิทธิภาพมากที่สุดนั้นได้แก่รูปแบบรัฐบาลแบบอภิชนาธิปไตย (aristocracy) ซึ่งรุสโซ่

³ Alex Amezquita, "Rousseau and Locke: The General Will", internet: <http://english-www.hss.cmu.edu/philosophy/rousseau-and-locke.txt>

เขียนไว้ในสัญญาประชาคมสำหรับการปกครองรูปแบบนี้ว่า “ถึงอย่างไรความเสมอภาคแบบที่ทุกคนเท่าเทียมกันหมดก็เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม แม้แต่ในรัฐสภาที่สามัญชนซึ่งพลเมืองมีความเสมอภาคกันอยู่มากนั้น ฐานะของพลเมืองก็หาได้เท่าเทียมกันหมดไม่” และ “รัฐอภิชนาธิปไตยต้องมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันอยู่บ้าง”⁴ และที่สำคัญเขายอมรับว่าอย่างแท้จริงว่า ประชาธิปไตยซึ่งเป็นการปกครองโดยคนส่วนมากซึ่งมีความเท่าเทียมกันทุกคนในรัฐนั้นไม่มีในโลกนี้ และก็จะไม่มีวันเกิดขึ้นด้วย มันเป็นเพียงการปกครองของผู้ที่ไร้ซึ่งกิเลสเท่านั้น เช่นนี้เท่ากับเขายอมรับว่า อย่างไรก็ตามในสังคมทั่วไป หรือแม้แต่ในสังคมรูปแบบของเขาที่ไม่มีวันเท่าเทียมกันอย่างเด็ดขาด เมื่อไม่มีความเท่าเทียมกันในสิทธิทางการเมืองและสิทธิแสดงความคิดเห็นในการออกกฎหมาย ก็อย่าหวังว่าเจตน์เจานร่วมจะเกิดขึ้นได้ ถึงแม้มันจะเกิดขึ้นควรหรือที่จะเรียกมันว่าเจตน์เจานร่วม ในเมื่อมันไม่ได้มุ่งต่อประโยชน์ต่อสาธารณชนหรือต่อผลประโยชน์ส่วนรวมของคนในรัฐเลย

ประการที่ 2 สังคมการเมืองของรัฐโซมิมีความเฉพาะและจำกัด ที่กล่าวเช่นนี้หมายความว่า รูปแบบสัญญาประชาคมที่รัฐโซมิคิดค้นมานั้น มีเงื่อนไขอย่างจำกัดอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะจำนวนพลเมืองที่ต้องมีจำนวนที่น้อยมาก น้อยพอที่ทุกคนจะต้องสามารถมารวมกันเพื่อแสดงเจตน์เจานด้วยตนเองอย่างง่าย และจะต้องมีจำนวนพลเมืองสักกี่คนเล่า? ที่สามารถมารวมตัวเพื่อแสดงเจตน์เจานหรือกำหนดแนวทางกฎหมายได้อย่างง่ายอย่างพร้อมหน้าพร้อมตากันทุกคนพูดง่ายๆ ว่ามีความเป็นไปได้เพียงใดที่คนในรัฐทุกคนจะพร้อมใจกันมาเพื่อกำหนดกฎหมายของรัฐ และถ้าหากจำนวนพลเมืองที่มีน้อยซึ่งสามารถรู้จักกันอย่างทั่วถึงและมาประชุมพบปะกันได้ อย่างที่กล่าวมานี้ อยากรู้ถามว่าสังคมที่มีจำนวนพลเมืองน้อยขนาดนั้นจะยังมีสภาพที่เรียกว่ารัฐหรือไม่? แล้วถ้าองค์พลเมืองมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าไม่มีรัฐใดที่จะมีจำนวนประชากรหยุดอยู่เพียงจำนวนหนึ่ง การแก้ไขปัญหานี้จะทำอย่างไร? ทฤษฎีสัญญาประชาคมยังใช้ได้หรือไม่ถ้าจำนวนประชากรที่มากขึ้น? ความเป็นเฉพาะและเงื่อนไขที่จำกัดนี้รัฐโซมิได้แสดงออกอย่างชัดเจนในการอธิบายอัตราส่วนการมีอำนาจอธิปไตยในการเป็นองค์อธิปัตย์ว่าหากมีจำนวนพลเมืองมากขึ้น ความมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตยก็มีน้อยลงผูกผันตามจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งรัฐโซมิบอกเองว่า ยิ่งจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นนี้ ทำให้โอกาสที่กฎหมายหรือเจตน์เจานร่วมจะเกิดขึ้นตรงกับปัจเจกชนแต่ละบุคคลมีโอกาสน้อยลงไปด้วยเนื่องจากเจตน์เจาน

4

Jean Jacques Rousseau, “สัญญาประชาคม”, จินดา จินตนาเสวี แปล เรียบเรียง

จะมีความหลากหลายมากขึ้น นั่นยังหมายความว่า เสรีภาพของแต่ละคนจะหดตัวลง ซึ่งมีนักปรัชญาที่กล่าวมาสรุปว่า การเพิ่มจำนวนพลเมืองในรัฐหรือการเพิ่มจำนวนผู้ทรงอำนาจอธิปไตย นั้นเท่ากับว่ายืดเยื้อความเป็นผู้นอกสัญญาให้กับพลเมืองผู้ซึ่งลงนามไว้หรือไม่? หรือนัยหนึ่ง ทฤษฎีการเมืองของรัฐห้ามเพิ่มจำนวนประชากรหรืออย่างไร ไม่เพียงเท่านั้น จำนวนประชากรที่อยู่ในรัฐรัฐก็ยังไม่มียะไรมารับประกันว่าพวกเขาจะรวมกันทุกคนเพื่อกำหนดเจตน์จำนงร่วมกันนี้ ไม่ว่าจะเป็กาลเวลาไหนของโลกก็ตามทุกวันนี้ทุกประเทศมีปัญหาอยู่เสมอในเรื่อง การมีส่วนร่วมในทางการเมือง (political participation) แล้วก็ไม่มีประเทศใดที่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างเป็นรูปธรรมเลย ไม่ว่าจะมีการเขียนกฎหมายรัฐธรรมนูญใหม่ ออกกฎหมายอย่างเคร่งครัดขนาดไหนก็ตามตราบใดที่ยังไม่สามารถสรุปข้อตกเถียงในประเด็นที่ว่า การมีส่วนร่วมในทางการเมืองนั้นเป็นสิทธิหรือเป็นหน้าที่ได้อย่างชัดเจน ดังนั้นโอกาสของเจตน์จำนงร่วมดูเหมือนจะริบหรี่เหลือเกิน เพราะถ้าทุกคนไม่สามารถมาแสดงเจตน์จำนงและความต้องการของตัวเองได้ ครั้นจะแสดงโดยผ่านทางผู้แทนมาก็ไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากว่า รัฐไม่เห็นด้วยที่ประชาชนแต่ละคนจะแสดงความต้องการหรือเจตน์จำนงผ่านทางผู้แทน ซึ่งเขากล่าวว่า ผู้แทนไม่สามารถทราบความต้องการของปัจเจกชนได้ตลอดเวลา แล้วเช่นนี้เจตน์จำนงที่เกิดขึ้นจะเรียกว่าเจตน์จำนงร่วมได้หรือไม่หากประชาชนในรัฐไม่ได้มาแสดงความต้องการด้วยตัวเองหรือผ่านผู้แทนมา

ประการที่ 3 ข้อนี้เราจะมาพูดกันในเรื่องการออกเสียงหรือแสดงเจตน์จำนงโดยอิสระเสรีที่รัฐต้องการ เพราะเจตน์จำนงร่วมที่จะเกิดขึ้นนั้นจะต้องมาจากการแสดงเจตน์จำนงของแต่ละปัจเจกชนที่มีอิสระอย่างเสรีทางด้านความคิดหรืออีกนัยหนึ่งคือแสดงความต้องการของตัวเองเท่านั้นโดยไม่ผ่านกลุ่มหรือพรรคการเมืองใด ๆ ทั้งสิ้น ในแนวความคิดของรัฐโซนั้น ความสุขที่เกิดขึ้นซึ่งรัฐโซยอมรับว่า มนุษย์ในสภาวะธรรมชาตินั้นแม้จะมีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ แต่สภาวะธรรมชาติก็เหมาะสมสำหรับมนุษย์ป่าเท่านั้น มนุษย์ในสภาวะปัจจุบันได้วิวัฒนาการไปไกลในหนทางสู่ความ “สมบูรณ์แบบ” (perfectibility) เขาได้ผ่านจุดแห่งการกลับคืนไปแล้ว เขาไม่สามารถหันกลับไปสู่ยุคของความไร้เดียงสาและความเสมอภาคได้อีก พวกเขาได้รับคุณลักษณะใหม่ นั่นคือเขาได้เรียนรู้จากความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้ว่าเขาไม่สามารถอยู่คนเดียว ความรู้สึกนึกคิดมิได้ถูกกำหนดโดยตัวเราเองได้อีกต่อไป เขาไม่ประสบความสำเร็จถ้าปราศจาก

ความช่วยเหลือจากคนอื่น⁵ ดังนั้นมนุษย์ในสังคมการเมืองไม่สามารถที่จะอยู่คนเดียว คิดคนเดียว เขาหนีไม่พ้นที่จะต้องมีการปรึกษาหารือกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และเช่นนี้ เราจะมั่นใจได้อย่างไรว่า การแสดงเจตน์จำนงในตัวเขา เพื่อให้ได้มาซึ่งเจตน์จำนงร่วมในแนวความคิดของรัฐไซ่นั้นจะเกิดขึ้นได้จริง ในเมื่อเขาไม่ได้แสดงเจตน์จำนงของเขาโดยอิสระด้วยตัวของเขาเอง ในโลกแห่งความเป็นจริงนั้นยิ่งเห็นได้ชัดเจนว่า มนุษย์นั้นได้อยู่กันแบบเป็นกลุ่มย่อยๆ มากมาย โดยกลุ่มที่มนุษย์เข้าไปสัมพันธ์หรือสังกัดนั้น ก็เป็นกลุ่มที่มีแนวความคิดเหมือนกันหรือไปในแนวทางเดียวกัน เพราะมนุษย์ต้องการพลัง พลังที่วาทคือพลังที่ใช้ในการขับเคลื่อนแนวความคิดของตัวเองให้ขยายและครอบคลุมแนวความคิดของคนอื่น เพื่อให้กลุ่มตัวเองนั้นเป็นกลุ่มใหญ่ที่สามารถควบคุมอำนาจได้ทั้งหมด รัฐไซเองก็ยอมรับว่ามนุษย์นั้น แม้ในสภาวะธรรมชาติจะมีเสรีภาพที่สมบูรณ์และมีความบริสุทธิ์ แต่ก็ไม่เหมาะสำหรับมนุษย์ที่วิวัฒนาการแล้ว เพราะมนุษย์ที่วิวัฒนาการแล้วสามารถแยกแยะดีชั่ว การแยกแยะดีชั่วยังมาจากฤทธิ์ได้มีการเปรียบเทียบต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันและนั่นคือการที่มนุษย์มีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้นั่นเอง อีกประการหนึ่งความคิดที่มนุษย์คิดคนเดียวนั้นบางครั้งก็นำมาในสิ่งที่ถูกต้องไม่ เหมือนกับนักปรัชญาในบทที่ผ่านมามากกว่า สัญญาประชาคมจำกัดสิทธิของพลเมืองคือพลเมืองที่ต้องการแสดงเจตน์จำนงในเรื่องของกฎระเบียบของสังคมไม่สามารถปรึกษากับใครได้เลย ซึ่งมันเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้และขัดแย้งต่อความจริงพื้นฐานของมนุษย์ ด้วยเหตุผลเช่นนี้ ก็สามารถที่จะยอมรับได้ว่า การแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นทางการเป็นเรื่องกฎระเบียบนั้นจึงไม่มีวันเกิดขึ้นอย่างแน่นอน และในเมื่อความคิดในการแสดงเจตน์จำนงของแต่ละปัจเจกชนไม่เป็นอิสระและเสรีแล้ว ไฉนเลยเจตน์จำนงร่วมในแนวความคิดของรัฐไซจะเกิดขึ้นได้

ประการที่ 4 ทราบกันอยู่แล้วว่า เจตน์จำนงร่วมนั้นมุ่งต่อประโยชน์ส่วนรวมเสมอ เจตน์จำนงของปัจเจกชนคนหนึ่งนั้นอาจเป็นเจตน์จำนงร่วม และอาจเป็นเจตน์จำนงเฉพาะก็ได้ เพราะไม่แน่ว่า เจตน์จำนงของคนส่วนใหญ่หรือแม้กระทั่งเจตน์จำนงของทุกคนในสังคมการเมืองจะมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์สาธารณะเสมอไป บางทีกลุ่มคนจำนวนมากกลุ่มนั้นอาจมีเจตน์จำนงมุ่งเน้นไปเพียงประโยชน์ของเฉพาะกลุ่มตนหรือบางที่เจตน์จำนงของทุกคนในสังคมอาจไม่ได้

⁵ สุรินทร์ พิศสุวรรณ, "ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรัฐไซ" ใน รัฐศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ) หน้า 121

มุ่งเน้นไปที่ผลประโยชน์ของสังคมโดยรวม แต่บางครั้งแม้เพียงปัจเจกชนคนเดียวก็อาจมีเจตน์
 จำงคิดเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมก็ได้ ดังนั้น เจตน์จำงร่วมจึงไม่ใช่สิ่งเดียวกับเจตน์จำงของคนทั้ง
 หมด (the will of all) ซึ่งเป็นเพียงมติเอกฉันท์ของประชาชนแต่ไม่ได้มุ่งไปที่ประโยชน์ส่วนรวม
 เลย⁶ แต่รุสโซบอกว่ เจตน์จำงร่วมพบได้ในเสียงส่วนใหญ่เสมอ ซึ่งรุสโซก็ทราบดีว่ บางครั้ง
 เจตน์จำงของเสียงส่วนใหญ่อาจไม่ได้มุ่งไปที่ประโยชน์สาธารณะก็ได้ การแก้ไขปัญหานั้น
 รุสโซแก้ไขปัญหเพียงในทางปฏิบัติเท่านั้น ซึ่งเหมือนกับทราบดีว่ เจตน์จำงร่วมที่เขารู้ว่คิดถึง
 หรืออยากให้มีมันเกิดขึ้นมันไม่สามารถเป็นจริงขึ้นมาได้เลย เพราะเราจะเอาปัจจัยอะไรมาวัดว่
 เจตน์จำงของเสียงส่วนใหญ่่นั้นเป็นเจตน์จำงที่ถูกต้องและไม่มีวันผิดพลาด ที่สำคัญมุ่งเน้นต่อ
 ประโยชน์สาธารณะ บางทีอาจจะเป็นประโยชน์เพียงแค่นั้นที่เห็นด้วยเท่านั้น สำหรับเสียงส่วน
 น้อยซึ่งรุสโซบอกว่ให้ปฏิบัติตามเสียงส่วนใหญ่ที่มีความเห็นนั้น ก็จะเอาปัจจัยอะไรมาบอกว่
 เจตน์จำงของคนกลุ่มน้อยนี้เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะแม้แต่เพียงปัจเจกชนคนเดียว เจตน์จำง
 ของเขายังสามารถเป็นเจตน์จำงร่วมได้เลย ที่สำคัญ การที่คนส่วนน้อยต้องปฏิบัติตามเสียงส่วน
 ใหญ่ โดยกล่าวว่พวกเขาเห็นผิดพลาดไป จำเป็นต้องบังคับให้เขาเห็นถูกต้อง ถ้ามว่ คนส่วน
 ใหญ่นั้นเอาสิทธิอะไรไปบังคับให้เขาเห็นด้วย เพราะรุสโซก็บอกเองว่ ไม่มีใครสามารถบังคับให้
 คนทำอะไร ถ้าเขาไม่ยินยอม ดังนั้น เจตน์จำงร่วมของรุสโซจึงเป็นแนวความคิดในเชิงทฤษฎีอัน
 หมายถึงเป็นเพียงอุดมคติเท่านั้น ไม่สามารถที่จะปฏิบัติให้เกิดขึ้นจริงได้ ทั้งยังแสดงให้เห็นว่แนว
 ความคิดของเขานั้นมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวเองด้วย สิ่งที่น่าจะเกิดขึ้นของการออกเสียงมีความ
 เป็นไปได้ดังนี้

1. อาจจะไม่มื่อข้อเสนอใดที่เป็นที่ยอมรับของคนทุกคนแม้จะมีการต่อรองเจรจกันแล้ว
2. ข้อเสนอที่เป็นที่ยอมรับของคนทุกคนอาจจะเป็นข้อเสนอแบบพบกันครึ่งทาง กล่าวคือ
 ต่างฝ่ายต่างเสียสละผลประโยชน์บางอย่างเพื่อให้ได้ข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน
3. ข้อเสนอที่เป็นที่ยอมรับของคนทุกคนอาจจะให้ประโยชน์อย่างสูงแก่คนที่มื่ออำนาจต่อรอง
 เหนือกว่าคนอื่น และให้ประโยชน์พอสมควรแก่คนที่มื่ออำนาจต่อรองน้อย

ผลที่เกิดขึ้นจากข้อที่ 1 ไม่สามารถเกิดเจตน์จำงร่วมได้เนื่องจากว่า ไม่สามารถนำไปสู่
 ข้อตกลง สำหรับข้อที่ 2 ไม่สามารถเป็นเจตน์จำงร่วมได้เนื่องจากว่า ไม่เป็นหลักสากลที่เป็น

⁶ สมบัติ จันทรวงค์, "สัญญาประชาคมของรุสโซ", ใน "ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่"

ประโยชน์สูงสุดต่อทุกคนในรัฐ กลายเป็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีการประนีประนอมกัน และต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะต่าง ๆ ของแต่ละกลุ่มหรือแต่ละบุคคล หากตัวบุคคลหรือกลุ่มเปลี่ยนไป เจตน์เจานงก็จะผันแปรตามไปด้วย ส่วนข้อ 3 ไม่ใช่เจตน์เจานงอย่างแน่นอน เนื่องจากไม่ยุติธรรม และไม่สามารถทดแทนหรือให้ประโยชน์สูงสุดต่อพลเมืองที่เท่าเทียมกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เกิดความชัดเจนว่า เจตน์เจานงร่วมซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีวันผิดพลาดและเป็นสิ่งที่ยังประโยชน์สูงสุดต่อพลเมืองในรัฐอย่างเท่าเทียมกันนั้น เป็นสิ่งที่เป็นอุดมคติ ไม่สามารถปฏิบัติทำให้เกิดขึ้นจริงได้

ประการที่ 5 เจตน์เจานงร่วมของปัจเจกชนแต่ละคนนั้น รุสโซกล่าวว่าจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผ่านอำนาจทางการศึกษาไม่ว่าจะเป็นการศึกษาโดยรัฐและการศึกษาโดยภาคเอกชนตามที่กล่าวไว้ในผลงานเรื่อง Emile ซึ่งปัญหาที่สะท้อนความยุ่งยากของรุสโซมากที่สุด ทำอย่างไรจึงจะให้เจตน์เจานงที่อิสระ มีเหตุผล และอำนาจที่ผ่านการศึกษาขึ้นอยู่กับกันได้อย่างดีและมีความสอดคล้องไปด้วยกัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า การศึกษานั้นสามารถทำให้เจตน์เจานงเป็นเจตน์เจานงที่เป็นอิสระ มีเหตุผล และมีความเป็นทั่วไปจริงหรือไม่ เพราะระบบการศึกษาที่รุสโซกล่าวไว้ในอิมิต การศึกษาที่ดีที่สุดของมนุษย์คือการเลือกที่จะยอมรับการนำของครู และครูผู้สอนเอง รุสโซก็แนะนำการสอนไว้ว่า จงปล่อยให้เขาคิดว่าเป็นนาย แท้ที่จริงแล้วคุณคือนายที่แท้จริง และเขายังกล่าวเสริมอีกว่า ไม่มีการปกครองรูปแบบใดที่สามารถรักษารูปแบบของเสรีภาพเอาไว้ได้ เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การศึกษาที่รุสโซกำหนดนั้นไม่ได้นำมาซึ่งความคิดที่เสรีได้ เพราะเด็กที่เป็นนักเรียนไม่ได้คิดเอง แต่ต้องดำเนินรอยตามในสิ่งที่ครูเลือกเอาไว้ให้ ยิ่งสำรับครูแล้วก็ปล่อยให้ปลี่ยนนักเรียนคิดว่าเขาคือนาย เพราะแท้ที่จริงแล้วนักเรียนคือทาส เพราะนายที่แท้จริงกลับเป็นครู อย่างนี้แล้วเมื่อสิ้นสุดการศึกษา ถามว่า นักเรียนคนนั้นจะมีเจตน์เจานงหรือระบบความคิดที่เสรีได้หรือไม่ จิตใจที่เป็นทาสจะมีแนวคิดที่มีอิสระและรักษาเสรีภาพได้อย่างไร เพราะรุสโซบอกว่า ยิ่งนำตัวห่างจากเสรีภาพมากเท่าใด การกระทำของเราก็ยิ่งห่างจากศีลธรรมมากเท่านั้น แทบไม่ต้องถามเลยว่า การกระทำของนักเรียนที่จบการศึกษาใน Emile นั้นจะมีความใกล้เคียงศีลธรรมมากน้อยเพียงใด ในเมื่อเจตเจานงของเขาห่างไกลจากเสรีภาพไปทุกขณะ และเมื่อเขาในฐานะพลเมืองจะต้องออกเสียงหรือแสดงเจตน์เจานงเพื่อนำมาซึ่งกฎหมายของรัฐแล้ว เขาก็จะมีเจตน์เจานงที่เสรีได้อย่างไร และหากไม่มีเจตน์เจานงที่เสรี และเป็นเจตน์เจานงที่ห่างจากศีลธรรม เจตน์เจานงร่วมจะเกิดได้อย่างไร อีกประการหนึ่ง เจตน์เจานงร่วมของรัฐหรือสังคมการเมืองนั้นน่าจะขึ้นอยู่กับภาพรวมแห่งความเข้าใจภายในองค้สังคมมากกว่า ที่จะขึ้นอยู่กับการศึกษาที่ถูกชักนำหรือกำหนดรูปแบบโดยครูผู้สอน ซึ่งอาจจะไม่ใช่เหตุผลหรือความจริงของแต่ละเรื่อง ด้วยเหตุนี้แม้ปรัชญาอย่าง

Spinoza จึงกล่าวว่า เจตน์จำนงร่วมคือสิ่งทรงโลกที่เกิดขึ้นจากความรูที่ไม่สมบูรณ์ของเหตุที่ต้องตัดสินใจ แม้กระนั้นหากทำใจที่จะคิดว่าเจตน์จำนงอาจมีอิสระ มีเหตุผล และมีความทั่วไปจากการศึกษาได้จริง แล้วความแตกต่างทางด้านสติปัญญา การรับรู้ ของมนุษย์แต่ละคนเท่าเทียมกันหรือไม่ คนที่เรียนมาด้วยกัน สิ่งแวดล้อมเดียวกัน ครูผู้สอนเดียวกัน ระบบการศึกษาเดียวกัน แน่ใจหรือว่าจะคิดเหมือนกัน รุสโซเองก็ยอมรับในงานเขียนเรื่องที่สอง (The Second Discourse) ของเขาว่า มนุษย์นั้นมีความไม่เท่าเทียมกันทั้งสองเรื่อง ได้แก่ ความแตกต่างทางด้านร่างกายอันหมายถึง พละกำลัง ความฉลาด สติปัญญา และความแตกต่างทางสภาวะสังคม อันได้แก่ ความรวย ความจน ดังนั้น การศึกษาไม่ได้เป็นสิ่งรับประกันได้ว่า จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เจตน์จำนงของมนุษย์นั้นมีความทั่วไป อิสระ และมีเหตุผลเหมือนกันทุกคน นอกจากนั้นรุสโซเองก็ยังยอมรับว่า พลเมืองไม่สามารถทราบว่สิ่งที่สังคมต้องการที่แท้จริงนั้นคืออะไร อาจจะไม่รู้ว่าประโยชน์สุขของตนที่แท้จริงคืออะไร หรือต้องการอะไรกันแน่ และที่สำคัญคนในสังคมไม่เสมอภาคกันอย่างที่กล่าวไป กล่าวคืออาจจะต้องสมมติว่าคนจำนวนหนึ่งที่มีเหตุผลและเสมอภาคกันเป็นผู้เลือกเจตน์จำนงร่วม และสภาพสมมตินั้นก็ให้แก่สภาพธรรมชาติของรุสโซที่รุสโซสมมตินั่นเอง ซึ่งมันก็เป็นเพียงสิ่งสมมติเท่านั้น อีกประการหนึ่ง สังเกตได้จากการพิจารณาในการออกกฎหมายหรือบัญญัติกฎหมาย รุสโซบอกว่า ผู้ที่สามารถบัญญัติกฎหมายที่ดีที่สุดให้แก่เทพเจ้า หรือผู้ที่มีความสามารถเปลี่ยนแปลงแทนเทพของมนุษย์ได้ โดยไม่ใช่คนธรรมดาอย่างเราทั่วไป และรุสโซเองก็ไม่ได้บอกด้วยว่า เราจะหาผู้ที่มีคุณสมบัติอย่างนี้ได้จากที่ใด แน่หนอนที่สุด จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่จำกัดการเกิดของเจตน์จำนงร่วมได้อย่างชัดเจน

จากเหตุผลที่ได้กล่าวอ้างมาแล้วทั้งหมดนี้ คงพอเพียงที่จะยืนยันสมมติฐานว่า เจตน์จำนงร่วมในแนวความคิดทางการเมืองของ จัง จาก รุสโซ (Jean Jacques Rousseau) ที่ปรากฏในหนังสือสัญญาประชาคมนั้นไม่สามารถกระทำได้ในทางปฏิบัติ โดยมันเป็นเพียงอุดมคติเท่านั้น เนื่องจากมีจุดอ่อนและข้อขัดแย้งจำนวนมาก อีกประการหนึ่งมันเป็นสิ่งสมควรจะเป็นมากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เจตน์จำนงไม่ใช่เรื่องยากที่จะเข้าใจ เพราะเป้าหมายและวัตถุประสงค์มีความชัดเจนนั่นคือการยังประโยชน์สูงสุดต่อพลเมืองทุกคนในรัฐ แต่ สิ่งที่เป็นปัจจัยที่จะทำให้มันเกิดขึ้นนั้น ไม่สามารถปฏิบัติได้ จึงทำให้ตัวมันเองกลายเป็นสิ่งที่เป็นอุดมคติไป

Judith N. Shklar นักปรัชญาผู้ซึ่งศึกษาแนวความคิดของรุสโซคนหนึ่งให้ทัศคติว่า รุสโซไม่ใช่นักปรัชญาอย่างแท้จริง แนวความคิดของเขาเป็นเพียงทำให้เขาเป็นแค่ผู้พูดให้ความสว

ความงดงาม และแต่งเติมต่อธรรมชาติเท่านั้น ข้ออ้างของเขาคือศิลปะอย่างหนึ่งที่ไม่ต้องการตรรกะและการแสดงความคิดอย่างเป็นระบบ เขาไม่เคยคิดว่าปรัชญาคือสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงและมีความสมบูรณ์ ความต้องการของเขาที่แท้จริงแล้วคือ การดำเนินสังคมที่รอบข้างตัวเขาเท่านั้น เขาคือคือนักทฤษฎีการเมืองที่ยิ่งใหญ่ที่ไม่สนใจประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะในอดีต หรืออนาคต แต่เขาสนใจตนเอง และยั้มนำความรู้ในลักษณะที่ฝ่าฝืนระหว่างตัวเองและโลกที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสังคมภายนอก แนวความคิดอันเป็นอุดมคติของเขาเหมาะที่จะนำไปเปรียบเทียบกับความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ และสิ่งที่ควรจะเป็นเท่านั้น

จะเห็นว่าแนวความคิดในผลงานของเขาจำนวนมากมีความขัดแย้งในตัวเองอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะในหนังสือสัญญาประชาคม ในตอนแรกของหนังสือนี้ รัสโซเรียกเรื่องความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และเขาพยายามให้เหตุผลทุกอย่างที่ทำให้เห็นว่า รัฐที่ดีนั้น ความเสมอภาคของพลเมืองจะต้องมาก่อนอื่นใด ซึ่งรัสโซก็ได้เสนอแนะวิธีการที่จะทำให้เกิดความเสมอภาคในหมู่มวลประชากรได้แก่ การมอบสิทธิและตัวเองทั้งหมดให้กับส่วนรวม ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งรัสโซเรียกมันว่า สัญญาประชาคม แต่มาภายหลัง รัสโซก็ยอมรับอย่างเด่นชัดว่า ไม่มีการปกครองที่จะมีความเท่าเทียมกันทั่วทุกคน การปกครองทั่วไปก็ต้องมีความไม่เท่าเทียมกันบ้าง ซึ่งเขาเป็นคนอ้างเอง และยั้มนบอกอีกว่า การปกครองที่ทุกคนเท่าเทียมกันนั้น คือการปกครองในชนหมู่ของพระเจ้าเท่านั้น เขายังยืนยันอีกว่า ประชาธิปไตยที่แท้จริงไม่มีในโลกนี้ ความขัดแย้งอีกจำนวนมากภายในแนวความคิดของเขานั้น ทำให้เขาได้ชื่อว่า เป็น “บุรุษแห่งความขัดแย้ง” อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

แต่อย่างไรก็ดี การที่กล่าวมาก็ไม่ได้หมายความว่า แนวความคิดของรัสโซเกี่ยวกับสัญญาประชาคมทั้งหมดนั้นใช้ไม่ได้ ประโยชน์ที่ก่อเกิดจากแนวความคิดของรัสโซนั้น ได้สร้างอิทธิพลต่อแนวความคิดในด้านประชาธิปไตยอย่างใหญ่หลวง แน่หนอนที่สุดเหตุผลและปัจจัยทั้งหลายที่รัสโซได้กล่าวมานั้นได้สร้างแนวความคิดให้เราได้อย่างดีว่า เจ้าของอำนาจอธิปไตยที่แท้จริงนั้นควรเป็นประชาชนที่อยู่ในรัฐ ไม่มีใครที่จะสามารถรู้ความต้องการของประชาชนได้เท่ากับตัวประชาชนเอง และประชาชนในรัฐควรจะสนใจต่อกิจการบ้านเมืองอย่างจริงจัง ถ้าประชาชนในรัฐไม่สนใจต่อกิจการบ้านเมืองแล้ว รัฐนั้นก็ถึงกาลปวสานในที่สุด ความจริงรัสโซสนับสนุนให้ประชาชนสนใจต่อกิจการบ้านเมืองโดยที่ไม่ควรผ่านผู้แทน เพราะเขากล่าวว่า เราไม่ทราบว่ามีผู้แทนที่เราเลือกไปนั้นจะจริงใจต่อบ้านเมือง ทำเพื่อประโยชน์สาธารณะ และสนับสนุนความต้องการของเราทุกเรื่องหรือไม่ ที่กล่าวมาก็ไม่ได้หมายความว่า ต่อไปรัฐที่ปกครองแบบประชาธิปไตยทุกรัฐจะต้องไม่มีผู้

แทน ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่เป็นสิ่งที่พึงสังวรได้ว่า อย่าไว้ใจผู้แทนที่เราได้เลือกไปทำหน้าที่ในกิจการบ้านเมืองแทนเรา หรือถ้ามีการเลือกผู้แทนก็ควรที่จะเลือกผู้แทนที่มีความรู้และเป็นคนที่มีความตั้งใจทำเพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างแท้จริง

ความรู้สึกที่ก่อเกิดจากการศึกษางานเขียนสัญญาประชาคมนั้น แม้จะมีความขัดแย้งในแนวความคิดของรูสโซอยู่ไม่น้อย แต่งานเขียนนี้ก็สร้างความรู้สึกรักชาติบ้านเมืองต่อผู้อ่านได้อย่างดีเยี่ยม ทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจว่า ในฐานะประชาชนของรัฐฯ หนึ่งนั้น เขาควรมีหน้าที่อย่างไรและเขาควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรที่จะสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ ซึ่งเท่ากับสร้างความมั่นคงให้กับตัวเอง ทำให้ทราบต่อไปอีกว่า เพราะเหตุใดทุกคนควรจะต้องเสมอภาคกัน และเพราะเหตุใดที่เขาจะต้องสนใจต่อกิจการบ้านเมืองและร่วมแสดงความคิดเห็นต่อการออกกฎหมายระเบียบของรัฐ เสรีภาพที่ถูกต้องและจำเป็นสำหรับประชาคมเป็นอย่างไร — ที่สำคัญทำให้ผู้อ่านได้คิดว่า แท้ที่จริงแล้วผู้บริหารประเทศคือผู้รับใช้ประชาชนและเป็นผู้ที่นำความต้องการของประชาชนที่ได้แสดงความคิดเห็นไปนั้นไปดำเนินการให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่ผู้ที่มีอำนาจเหนือประชาชนอย่างที่ประชาชนในหลายรัฐหรือหลายประเทศมีความรู้สึกแต่อย่างใด

งานเขียนเรื่องสัญญาประชาคมยังทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงการแยกอำนาจฝ่ายนิติบัญญัติและอำนาจในการบริหารได้อย่างชัดเจนโดยที่ไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน และทำให้เข้าใจอีกว่า ที่จริงแล้ว ผู้ที่ทำหน้าที่ในฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารไม่ควรเป็นคนคนเดียวกันหรือกลุ่มเดียวกัน เพราะผู้ที่ทำหน้าที่ในการออกกฎหมายหรือกฎระเบียบ ไม่ควรเป็นผู้ที่มีหน้าที่นำกฎระเบียบนั้นมาบังคับใช้ และขณะเดียวกันผู้ที่มีหน้าที่บังคับใช้กฎหมายหรือกฎของสังคมก็ไม่ควรมีหน้าที่ในการสร้างหรือออกกฎระเบียบด้วยเช่นกัน จากการทำรูสโซได้เปรียบเทียบฝ่ายนิติบัญญัติเหมือนกับหัวใจและฝ่ายบริหารเหมือนกับสมองนั้น ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า การออกกฎหมายหรือการสร้างกฎของสังคมนั้นมีความสำคัญต่อรัฐเป็นอย่างยิ่ง เพราะแม้สมองจะผ่อไป แต่หัวใจยังเต้นอยู่ รัฐนั้นก็สามารรถอยู่ได้ แต่ถ้าหัวใจไม่เต้นเสียแล้ว รัฐนั้นก็ไม่สามารถที่จะอยู่ได้ ถึงแม้จะมีสมองดีปานใดก็ตาม เป็นการแสดงให้เห็นว่า ประชาชนในรัฐทุกคนควรสนใจต่อการออกกฎระเบียบของสังคมเป็นอย่างยิ่ง

ยิ่งกว่านั้นรูสโซได้ดึงเอาความรู้สึกของความเป็นองค์อธิปัตย์ซึ่งก็คือประชาชนในรัฐออกมาชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและบทบาทได้อย่างดี โดยเฉพาะคำว่า “พลเมือง” อันแสดงถึงความเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐซึ่งเป็นการเตือนสติว่า หากเราเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐแล้วยังไม่สนใจ

ต่อการบริหารหรือกิจการบ้านเมือง จะมีใครไหนมาช่วยเราได้ และในขณะเดียวกัน ประชาชนคนเดียวกันนั้น ก็เป็นราษฎรผู้อยู่ใต้การปกครองด้วย และการเป็นผู้ใต้ปกครองที่ดีก็ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่พลเมืองได้เป็นผู้ออก ซึ่งก็คือ ต้องอยู่ใต้การปกครองของตัวเองนั่นเอง ความเช่นนี้ รุสโซ่ได้อธิบายและสร้างความเข้าใจต่อผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

สำหรับเจตน์จำนงร่วม (general will) แม้ว่าจะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติและรุสโซ่ไม่ได้คิดกำหนดมันขึ้นมาเองด้วยปัจจัยหลายประเด็นที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่ก็ยังเป็นแนวคิดหรือบรรทัดฐานให้ยึดถือได้อย่างดีว่า การออกกฎระเบียบหรือกฎหมายที่จะนำมาใช้ในสังคมหรือรัฐใดรัฐหนึ่งนั้น ควรจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะ หรือประโยชน์ส่วนรวม โดยให้คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ ก่อเกิดต่อทุก ๆ คนในรัฐให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่พิจารณาเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือเป็นประโยชน์สำหรับคนใดคนหนึ่งและทำให้เกิดความรู้สึกว่าความคิดและความต้องการของปัจเจกชนทุกคนที่อยู่ในรัฐล้วนมีความสำคัญทั้งสิ้น หากจะเป็นพลเมืองที่ดีแล้ว ก็จะต้องมีเจตน์จำนงที่มีลักษณะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ไม่เห็นแก่ส่วนตัวหรือกลุ่มของตัวเอง

รุสโซ่เป็นนักปรัชญาคนหนึ่งที่ได้รับการขนานนามว่า “บิดาแห่งประชาธิปไตย” ทั้งนี้เพราะเขาเป็นผู้เรียกร้องให้ประชาชนทุกคนได้เข้ามามีส่วนในการบริหารประเทศ และเขาได้สร้างความเข้าใจใหม่ให้กับสังคมว่า ประชาชนคือเจ้าของประเทศและเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยที่แท้จริง คำว่า “ประชาธิปไตย” ของเขาแม้จะไม่สะท้อนถึงความเท่าเทียมกันของประชาชนทั้งหมดภายในรัฐเหมือนกับประชาธิปไตยที่เราเข้าใจ แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า เขาคือนักเขียนคนหนึ่งที่ได้สร้างแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการเมืองการปกครองได้เป็นอย่างดี คุณูปการอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อวิชารัฐศาสตร์นี้ คงต้องบอกว่า จัง จาก รุสโซ่ คือผู้ที่มีประโยชน์อย่างสูงต่อวิชารัฐศาสตร์

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาแนวความคิดทางการเมืองของรุสโซ่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้ จากการศึกษาจะเห็นว่า แนวความคิดของรุสโซ่ในผลงานของเขานั้นมีความขัดแย้งในตัวเองมากมาย ดังจะเห็นจากหลายประเด็นในรายละเอียดที่ผ่านมา ซึ่งทำให้งานเขียนหรือแนวความคิดของเขานั้นมีความความไม่น่าเชื่อถือ ประเด็นที่ทำให้งานเขียนหรือแนวคิดของรุสโซ่ขัดแย้งในตัวเองนั้น อาจจะเป็นไปได้ที่เขาเจ็บป่วยในขณะที่เขียน หรือ การเมืองของฝรั่งเศสใน

ขณะนั้นเป็นช่วงของการปรับเปลี่ยน และเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างการปกครองในระบบ กษัตริย์ และการปกครองในระบบประชาธิปไตย จึงทำให้แนวความคิดทางการเมืองยังไม่ค่อยประ ดิดประต่อและไม่เป็นไปในแนวทางใดแนวทางหนึ่งอย่างชัดเจน หรือบางทีอาจจะเป็นบริบทที่ กล่อมเกลามาในอดีต ซึ่งสาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้งานเขียนของเขาหรือความคิดของเขาเกิด ความขัดแย้งนี้น่าจะได้มีการศึกษาอย่างลึกซึ้งว่า ประเด็นอะไรที่มีผลทำให้เกิดแนวความคิดที่ขัดแย้งนี้

สำหรับอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะมีการศึกษาอย่างลึกซึ้งได้แก่ การศึกษาถึง สภาพการเมืองที่แท้จริงของเจนีวาในยุคที่รุสโซมีชีวิตอยู่ว่า แท้ที่จริงแล้วมีสภาพเป็นอย่างไรกันแน่ รุสโซได้แต่งเติมเขียนเกินความเป็นจริง หรือสภาพทางการเมืองของเจนีวาเป็นเช่นนั้นจริงอย่างที่ รุสโซอ้างในสัญญาประชาคม ทั้งสองประเด็นนี้ ผู้เขียนเห็นว่า หากมีการศึกษาเพิ่มเติมโดยละเอียดแล้ว จะทำให้การศึกษาปรัชญาการเมืองของ จัง จาก รุสโซ มีความสมบูรณ์อย่างยิ่ง และ จะทำให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนว่า เขาควรค่าที่จะถูกเรียกว่าเป็นนักปรัชญาหรือไม่

สำหรับข้อจำกัดหรือจุดอ่อนในการศึกษานั้น ก็มีเพียงเรื่องของเอกสารที่ใช้ในการศึกษา โดยเฉพาะหนังสือภาษาไทย มักจะเป็นเรื่องประวัติและแนวความคิดของรุสโซเป็นส่วนใหญ่แต่ มักไม่ค่อยจะมีแนวการวิเคราะห์อย่างเป็นรูปธรรมว่า มีจุดอ่อนหรือความขัดแย้งตรงไหนบ้าง สามารถปฏิบัติได้จริงหรือไม่ สำหรับตำราภาษาอังกฤษ มีบทวิเคราะห์อย่างดียิ่ง แต่ก็ประสบ ปัญหาเรื่องการอ่านและการตีความเนื่องจากเป็นภาษาต่างประเทศ และยังไม่มียุคที่แปลอย่างแพร่ หลาย ดังนั้นเชื่อว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ศึกษาปรัชญาการเมืองของรุสโซในประเด็นต่อไป